

6. Льошенко О. А. Екологічна соціалізація особистості / О.А. Льошенко // Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції "Соціалізація і ресоціалізація особистості в умовах сучасного суспільства". – К., 2014. – С. 136-139.
7. Льошенко О. А. Емоційний інтелект та емоційна компетентність: проблеми співвідношення / О. А. Льошенко // Психологія. Педагогіка. Соціальна робота. Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. – Київ, 2011. - № 2. – С. 49-52.
8. Маралов В. Г. Основы самопознания и саморазвития: Учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений. - 2-е изд., стер. - М.: Издательский центр «Академия», 2004. - 256 с.
9. Терлецька Л. Г. Процес самопізнання, його структура і роль у становленні особистості / Л. Г. Терлецька // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки, 2012. - № 14. – С. 152-158.

Отримано 03.03.2015 р.

УДК 159.923 + 159.9(091)(47 + 57)

Погорільська Н.І.°

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет психології, кандидат психологічних наук, асистент

РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ТА ПСИХОЛОГІЇ В ПЕРІОД РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ

В статті розкриваються та обґрунтовуються особливості розвитку психології в радянський період: відмова від психодіагностики, розвиток лише обмеженої кількості галузей психології, відсутність психотерапії. Описуються умови соціалізації особистості в радянський період, психологічний портрет звичайної радянської людини. Також називаються і описуються психологічні травми українського народу, які виникли та підсилювались в цей час: розрив з землею та природою, відмову від традицій, нав'язування колективізму, відчуження частини досвіду особистості та частини населення та безпорадність батьків.

Ключові слова: радянський період, особистість, соціалізація, психологія, психологічні травми українського народу

В статье раскрываются и обосновываются особенности развития психологии в советский период: отказ от психодиагностики, развитие лишь ограниченного числа отраслей психологии, отсутствие психотерапии. Описываются условия социализации личности в советский период, психологический портрет обычного советского человека. Также называются и описываются психологические травмы украинского народа, которые возникли и усилились в это время: разрыв с землей и природой, отказ от традиций, навязывание коллективизма, отчуждение части опыта личности и части населения, беспомощность родителей.

Ключевые слова: советский период, личность, социализация, психология, психологические травмы украинского народа

In this article justified and features of psychology in the Soviet period: the rejection of psychodiagnostics, development of a limited number of areas of psychology, psychotherapy absence. Describe the conditions of socialization in the Soviet period, a psychological portrait of ordinary Soviet citizen. Also called and described the psychological trauma of the Ukrainian people that have arisen and intensified in this time: gap to the earth and nature, the rejection of tradition, the imposition of collectivism, and estrangement of the experience of the person and of the population, helpless parents.

Keywords: Soviet period, personality, socialization, psychology, psychological trauma Ukrainian people

Актуальність: Максим Рильський писав: «Хто не пам'ятає свого минулого, той не вартий свого майбутнього» Сьогодні ні для кого не є таємницею, що часто історія України писалась далеко не в Україні, і не українцями. Останнім часом з'явилися роботи, які прагнуть переосмислити історію загалом та зокрема радянське минуле. У цих роботах пропонуються терміни «де-радянізація», «де-совєтізація», переосмислення радянської спадщини. Ми так чи інакше родом з країни під назвою Союз Радянських Соціалістичних Республік. І не секрет, що в колективна пам'ять та історія перебудовувалась згідно соціалістичного змісту. Відтак, **метою** даної статті є переосмислення радянського минулого насамперед через визначення особливостей впливу радянськості на психологію як науку та особистість загалом.

Вплив на психологію. З позиції сьогодення вітчизняна психологія минулого століття є досить вразливою щодо критики в силу своєї політичної ангажованості, ідеологічної зашореності і теоретичної односторонності та грубої нетерпимості до альтернативних тенденцій. Західна (буржуазна) психологія відкидалась, вітчизняна розвивалась лише по окремих вузьких напрямках.

Завершення другої світової війни в середині двадцятого століття, а також і спосіб перемоги у цій війні, остаточно сформував вектори розвитку світового та радянського простору і визначив їх найважливіші пріоритети. Світовий ринок характеризується підйомом демократичного руху та надання переваги інтересам особистості над інтересами суспільства. Відтак, у 1948 році у конвенції ООН відзначається необхідність «визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї», «віри в основні права людини, в гідність і цінність людської особистості і в рівноправність чоловіків і жінок» тощо. (З всезагальної декларації прав людини)

Для країни, яка протистояла ворогові не якістю кадрів та військової техніки та зброї, а кількістю громадян, було цілком зрозуміло обрання пріоритетом колектив та колективне, а не індивідуальне, особисте. Відповідно, затверджуються як аксіоми твердження, що «людина – це гвинтик системи», що «незамінних людей немає» тощо. Саме у колективі і є сила. Відтак, якщо за кордоном задля надання допомоги кожній особистості, активно розвиваються методи психотерапії, то на території нашої держави психологічне знання «прикладалось» лише до технічних пристроїв та звірів – найбільшого розвитку зазнали військова, інженерна та порівняльна психологія.

Відповідно, на нашу думку, саме тому психотерапія у Радянському Союзі не розвивалась. Мабуть, радянська людина не потребувала психологічної допомоги. Можливо через те, що майже всі сфери життя контролювались та визначались на державному рівні. Навіть любов визначалось як почуття, яке може і повинно контролюватись державою, конфлікт між особистою симпатією та обов'язком повинен був вирішуватись на користь обов'язку. «... декларувати свою любов до всього людства значно безпечніше і більш вигідно, ніж любити одну людину» [1, с. 196].

Тестування у 30-х роках ХХ століття було заборонено. Об'єктивні помилки і ряд причин суб'єктивного характеру (наприклад, стверджують, що І.В. Сталін був незадоволений низьким тестовим балом сина Василя [2, с. 38]) привели до появи 4 липня 1936 постанови ЦК ВКП (б) «Про педологічні перекручення (збочення) в

системі Наркомпросів», яка, по суті, визнала педологію «лженаукою» та поклала заборону на застосування безглузких (як там зазначалося) тестів і анкет. І, як результат, були припинені всі відповідні дослідження, закриті всі педологічні установи і майже всі лабораторії з психотехніки та психофізіології праці. А це, в свою чергу, призвело до відставання у розвитку педагогічної та вікової психології, психодіагностики, тощо. Слово «тест» отримало непристойне забарвлення. Різка критика супроводжувалась запереченням всього позитивного, що було зроблено вченими в області педології, психотехніки, психодіагностики і психології в цілому. Так, наприклад, Б.М. Теплов тестування іронічно назвав «клерківської психологією»: спеціаліст-психолог тільки вигадує тести і пише до них інструкцію, а застосовує їх і дає висновки про здібності досліджуваного клерк, який нічого не розуміє в психології, але акуратний і відповідальний» [3]

Особливості соціалізації радянської людини. Останнім часом з'явилась ціла серія телепередач, які демонструють побут людини Радянського Союзу. Вони описують приблизно наступні правила життя: продати душу за холодильник, скинутись всією сім'єю на чоботи тощо. Це формувало особливе ставлення до предметів побуту, їжі тощо. Їжа для людей, вихідців з СРСР, більше ніж їжа. Вона практично завжди для звичайних людей була предметом добування. Часто і їжа, отримувала ідеологічні назви: салат «Ювілейний» (до 60-річчя Перемоги), «Шніцель Олімпійський» (до проведення Олімпіади в м. Москва).

Спеціально для країн Заходу, щоб у них склалось враження, що в країні все добре з харчами, була випущена книга по кулінарії (Книга про смачну і корисну їжу). У книзі були надзвичайно красиві картинки страв, яких більшість людей не їли та не могли б приготувати через брак таких продуктів.

Життя радянської людини було чітким і в якійсь мірі стабільним: якщо чесно жити та служити, то до кінця життя буде і шматок землі для дачі та машина вітчизняного виробництва. Також в радянський період вважалось, що не важливо хто тебе народив, а важливо, хто виховав. Багато родин, які всиновлювали дітей, страждали через те, що вони негідно виховували дітей. Ще однією особливістю життя радянської людини була «відсутність» злочинів та злочинців. Будь-які злочини замовчувались, тому що радянські люди «не могли» чинити такі негідні вчинки.

Якою Була радянська людина? Проте, більш точним буде запитання: а якою повинна була бути радянська людина? Який приклад був представлений у літературі, оспіваний у піснях радянського періоду? А. Апостолов [1] розкриває психологічний портрет «простої справжньої радянської людини» через визначення наступних рис:

- блокадна свідомість – під цією рисою автор розуміє «навіяне ідеологією постійне відчуття страху і небезпеки, пов'язані з загрозою нападу зовнішнього ворога»;

- «беззаконопослушність» - сформоване в умовах насилля влади законопослушність, мовчання та покірний несупротив щодо актів беззаконня і готовність знайти виправдання цим актам («НКВД так просто людей не саджає, якщо посадили, значить було за що»);

- зашорена свідомість або політико-семантична глухота (термін А.В. Петровського) вказує на те, що населення СРСР не було схильним до аналізу та самоаналізу, було готове швидше вірити газетам та радіо, ніж реальним

очевидцям подій, вміло не помічати розходження між радянськими міфами, які озвучувались, та реальним станом речей, сліпо вірило і жило цими радянськими міфами;

- «сімейний стриптиз» - під цією рисою автор має на увазі добровільний допуск партії та держави у сімейні відносини. Так, у матеріалах М.А. Сибіль наводиться такі результати опитування колгоспників західних областей Української СРС: «До кого Ви йдете за порадою і допомогою у важку хвилину?» 22,7% чоловіків та 14,6 % жінок звертаються до партійної, комсомольської, профсоюзної організації чи до правління колгоспом [4, с. 25].

- аскетизм як особистісна риса радянської людини означала, що «цілтю її життя повинне бути лише благополуччя держави при мінімальній турботі про себе» [1, с. 199-200]. Звісно ж такий спосіб та особливості життя партійної номенклатури приховувалось та «не помічалось». Так, М. А. Сибіль зазначає, що серед 1955 анкет респондентів проведеного дослідження немає жодної, в якій би до позитивних рис людини, колгоспники віднесли б прагнення до збагачення... [4, с. 25]

Відповідно до цієї риси радянській людині потрібно було бути «безсрібником», їй особисто не повинно бути нічого потрібним. «Однією з рис психології сучасного колгоспника є скромність. Він добровільно і чесно виконує свій обов'язок, не виставляє на показ свої досягнення.» [4, с. 25]

До зазначених рис Ю. Саєнко додає ще безвідповідальність, безпомічність, безініціативність.

Проте, ідеологія держави СРСР мала свій вплив - пріоритет інтересів суспільства над інтересами окремої особистості теж мав свій специфічний результат. Порушення колгоспного демократизму іноді обговорювалось на сторінках регіональної та державної преси (Туркменська іскра, 1971. 3 марта, [5, с. 110]). Наприклад, значна кількість продуктів списана для відзначення свята, непомірно велика сума грошів витрачена на встановлення огорожі клубу культури, створення фотовиставки портретів кращих людей колгоспу [5, с. 110] без загальних зборів відбувся перерозподіл присадибних ділянок і навіть два випадки самовільного поливання (Блокнот агітатора, 1972, №20, [5, с. 25-25]).

Держава, яка будувала комунізм, повинна була бути бездоганною у всьому. Діти – майбутнє нації, повинні були бути здоровими і щасливими. Виключенням з правила ідеологи тогочасного суспільства знайшли своєрідне виправдання: «хворі діти народжуються в сім'ях алкоголиків, отже, діти розплачуються за гріхи батьків, і держава тут ні при чому». Така ідеологічна установка вирішила всі проблеми дитячої інвалідності, добре прижилась у суспільстві, сформувала суспільну думку і принесла значний економічний ефект. Чотири стіни стали єдиним виходом для дітей-інвалідів на багато десятиліть. Відповідно, ключова думка, яка переслідує батьків дитини-інваліда, - інвалід в сім'ї – це жах. Іншим варіантом, який пропонувала держава, був навчальний заклад інтернатного типу, переважно закритий. Так, в СРСР було створено спеціальні школи 9 типів, не враховуючи шкіл для дітей зі складними дефектами (сліпо глухонімота, розумова відсталість при сліпоті тощо). Всі спеціальні школи, окрім допоміжних для розумово відсталих, забезпечують учням за різні терміни навчання неповну середню чи середню освіту і професійну підготовку з виробничих чи сільськогосподарських спеціальностей [6, с. 60].

Відкривались не лише школи-інтернати для дітей з обмеженими можливостями. Щороку збільшувалась і кількість ясел, дитячих садків, шкіл-інтернатів, піонерських таборів тощо. І не лише для підвищення освіченості населення, а й для того аби звільнити батьків від догляду за дітьми для ще більшого занурення їх у робочий процес: «дитячі заклади сприяють розподілу турботи про дітей між сім'єю та суспільством, і цим самим жінка звільняється від попередньої «прикутості» до дому і отримує реальну можливість поєднувати сімейні обов'язки з роботою і суспільною діяльністю» [7, с. 52-53] в 1978 році більше 12 млн дітей дошкільного віку виховувались у яслях та садках, в той час як батьки працювали» [7, с. 49] Надзвичайно модним був лозунг «Хто не працює, той не їсть», хоча насправді не діяв: велика кількість партійних апаратників займались лише витрачанням того, що заробляла інша частина населення.

Згідно літературних джерел радянська людина значну долю вільного часу присвячувала «підвищенню культурного рівня, професійної кваліфікації, суспільній діяльності, читанню, самодіяльній творчості тощо» [7, с. 50]. Проте, найкращим проведенням часу радянської людини була праця. Тому з'являються і відповідні нові форми життєдіяльності: комуністичні суботники, «ударничество», стаханівський рух, рух за комуністичну працю тощо. «Навіть при наявності матеріального добробуту, переважаюча більшість селян охоче виходять на будь-які роботи і дуже ображаються, якщо через будь-які причини бригадир в той і інший день не наряджає на роботу сприймається як особиста образа» [8, с. 79].

«На тваринних фермах в перерві між роботою широко розповсюджене колективне читання книг, прослуховування радіо чи перегляд телепередач» [8, с. 83].

Працювати повинні були всі, хто може. «Мир, труд, май» - як гасло для життя кожної людини Радянського Союзу. Розвивається ідея працевлаштування і осіб з обмеженими можливості, яких називали лише «інвалідами». У літературі представлено визначення термінів: «інваліди – «це особи, які працюють за обмеженим часом, мають менше навантаження порівняно з здоровими людьми, чи неспроможні працювати взагалі, а інвалідність - це довготривала чи постійна, повна чи часткова втрата працездатності внаслідок порушених функцій організму у зв'язку з хворобою, травмою чи дефектом розвитку». Ідея можливості працевлаштування осіб з обмеженими можливостями, звісно, приносить позитивні можливості для самореалізації, матеріального забезпечення і, відповідно, самостійності особистості з порушеннями психофізичного розвитку. Проте, дуже часто для держави це мало лише суто економічне наповнення: «правильна оцінка ступеня інвалідності, розробка тестів реабілітації на основі прогнозування відділених результатів лікування дадуть значний економічний ефект» [9, с. 55], «тимчасова непрацездатність у дітей залишає більший слід, а це відкладає відбиток на ще несформований, нестійкий характер дитини, а відповідно на формування особистості майбутньої працюючої людини» [9, с. 54].

На сьогодні психологи часто міркують про місце жінки у суспільстві, про особливості взаємовідносин між чоловіками та жінками. Одне із завдань комунізму полягало у ліквідації нерівності між чоловіками та жінками. Саме при комунізмі, як озвучувалось, відбудеться повне і остаточне звільнення жінки від ноші домашнього господарства, яке як вважав В.І. Ленін, давить, душить, отупляє та принижує її (Ленін. Полн. Собр. Соч., т. 39, с. 24). «Соціалістичний устрій, який

приніс жінці-туркменці повне рівноправ'я з чоловіком, істинно щасливе життя, підняв її до положення свідомого і активного борця за нове суспільство [5, с. 104].

Не повним буде представлення впливу радянськості на особистість українця радянського союзу без висвітлення психологічних травм українського національного характеру:

1. Руйнація любові до землі та Голодомори. Для українців традиційного суспільства властивий культ природи, любов до квітів. Земля для селянина – мати-годувальниця, життєва опора, безцінне багатство. Проте, за часів Радянського Союзу земля стала нічия. Саме тоді з'являється вислів: «винен як земля колгоспу». Голодомори ХХ століття є доказами того, що люди, що працювали біля землі, не могли скористатись плодами своєї праці. Внаслідок тиску партійно-адміністративної системи на село, почалась знецінення праці та життя селянина, психологічна деградація жителів села. «Людей-хліборобів було перетворено на кріпаків держави, які не могли користуватись плодами своєї праці» [10, с. 70], оскільки навіть вирощуючи врожай селяни переживали штучно викликані голодомори.

Ще більшою прірвою між людиною та природою стає після Чорнобильської катастрофи. Природа стала загрозливою для людини – люди боялись доторкнутись до дерев, квітів. Звісно, особливо боляче це відчули селяни – землю не можна обробляти, земля стала небезпечною.

2. Забуття традиції. Як досягнення радянської влади відзначається, що «число консервативних звичаїв та традицій неухильно скорочується» [1, с. 54] на шляху до створення єдиної культури комуністичного суспільства. Любити своє минуле, свій народ і гордитись приналежністю до нього заборонялось. Ідеологи часто чорнили історичну батьківщину народів. За умов комуністичного тоталітарного режиму проводилась тотальна русифікація зі звуженням функціонування української мови. Навіть у стінах Київського національного (державного) університету імені Тараса Шевченка навчання велось переважно російською мовою.

3. «Потворне явище – індивідуалізм у свідомості та поведінці людей». В. Нечитайло зазначає, що «І у вірі, і у житті, українець більше індивідуаліст, ніж колективіст». Відтак, для того, аби стати гідним членом радянського суспільства, необхідно позбуватись індивідуалізму, набувати колективізму.

4. Війни. Історичні дані вказують на те, що емоції учасників Другої світової та війни в Афганістані не можна описати однозначно. Офіційно відзначати свято Великої перемоги почали лише у 1965 р. До цього Керівництво навіть не згадувало про цей день, що, на думку істориків, було пов'язано з бажанням аби населення забуло жахіття війни, стратегічні помилки військових, дружби з Гітлером тощо.

Щодо війни в Афганістані, то до останнього часу безпосередні учасники подій часто відчували сором за цей етап життя, оскільки часто термін «афганець» багатьма сприймається як діагноз, а участь у цій війні як показник неуспішності особистості.

5. Розпад Радянського Союзу – діти дев'яностих бачили своїх батьків слабкими, не пристосованими до життя. Вплив цієї травми необхідно ще вивчити емпірично, оскільки маленька дитина батьків завжди сприймає як всемогутніх, всесильних.

Висновки: Отже, було проаналізовано особливості розвитку радянської психології та окреслено деякі психологічні особливості мешканця Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Деякі з цих рис можуть бути помічені і у сьогоднішніх мешканців незалежної України. Також у статті розкрито особливості впливу політики Радянського Союзу саме на український національний характер та формування наступних психологічних травм українського народу: розрив з землею та природою, відмову від традицій, нав'язування колективізму, відчуження частини досвіду особистості та частини населення та безпорадність батьків. Саме розуміння цих травм, на нашу думку, допоможе скоректувати внутрішній зміст визначення «я – українець».

Список використаних джерел

1. Апостолов А.Г. Как продать ближнего (Донос как способ существования) [Текст] / А.Г. Апостолов. – М, Изд-во УРАО, 2003. – 296 с.
2. Психодіагностика для студентів соціологів [Текст] / уклад. Ю.В. Кушнір; відпов. ред. Ю.В. Кушнір. – Донецьк: КиЦ, 2012. – 346 с.
3. Платонов В.В. Занимательная психология [Текст]/В.В. Платонов. – М.: Мол. гвардія, 1988. – 224 с.
4. Сибиль Н. А. Объективные условия и субъективные факторы формирования социалистической психологии колхозного крестьянства западных областей Украинской ССР [Текст]. – автореф. дис. канд. философ. н.: 09.00.01 / Львов, 1973. -29 с.
5. Довлетов Б.Т. Возрастание социальной активности колхозного крестьянства в период перехода от социализма к коммунизму (на материалах Туркменской ССР). Отв. Ред. Ш. Джумаев. - Ашхабад, «Ылым», 1977. – 136 с.
6. Власова Т.А. Проблема преодоления отклонения в развитии детей [Текст] / Т.А. Власова // Вестник академии медицинских наук СССР. – 1972. - №4. – С. 60 – 66.
7. Бороноев А.О. Нравственно-психологическое единство образа жизни советского народа [Текст] / А.О. Бороноев. – Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1978. – 104 с.
8. Зотова И.О. Особенности психологии крестьянства [Текст] / И.О. Зотова, В.В. Новиков, Е.В. Шорохова. – М.: Наука, 1983. – 168 с.
9. Усоскина Р.Я. Инвалидность у детей и пути профилактики [Текст] // Труды Рижского науч.-исследов. ин-та травматологии и ортопедии. – 1971. – Вып. 11. – С. 54 – 55.
10. Нариси з історії України ХХ століття [Текст] / За заг. ред. акад. В.А. Смолія. – К.: Генеза, 2002. – 472 с.

Отримано 03.03.2015 р.